

Telesforo Kulakausko talento įrodymai, arba ką nauja galima rasti tarpukario Lietuvos knygų lentynose

Giedrė Jankevičiūtė

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius,
Lietuva*

Straipsnyje kaip specifinis XX a. dailės tyrimų šaltinis nagrinėjama knygų grafika. Šaltinio aktualumui ir jo tyrimo efektyvumui atskleisti pasirinkta trijų dailininkų – Jono Juozo Burbos, Telesforo Kulakausko ir Jono Steponavičiaus – kūryba. Iki šiol nenagrinėtais, į minėtų autorių palikimo katalogus dar neįrašytais darbais parodoma, kaip naujos kūrinių grupės, įtrauktos į mokslinę apyvartą, leidžia patikslinti ir pakoreguoti požiūrį į stiliaus istoriją, t. y. suteikia papildomos medžiagos ir argumentų Lietuvos dailės modernėjimo tyrimams, neoklasicizmo tendencijos įsitvirtinimui. Atskleidžiama taikomosios grafikos užsakymų vertė analizuojant dailininko ir užsakovo santykius, dailininko profesines galimybes bei jo visuomeninį statusą XX a. I pusėje.

Raktažodžiai: dailės tyrimų šaltiniai, knygos dizainas, konstruktyvizmas, Lietuvos dailė, modernizmas, neoklasicizmas, taikomoji grafika

Apie XX a. I pusės Lietuvos dailės istoriją rašyta palyginti daug, išleista šio svarbaus laikotarpio dailės raidos akademinė istorija, kurioje apžvelgta įvairių dailės šakų plėtotė, pristatyti iškiliausi autoriai¹. Pastaruoju metu paskelbta keletas probleminių monografių, liečiančių dailės raidos supratimui ypač svarbius aspektus – modernėjimą, daugiakultūriškumą, funkcionavimą visuomenėje, mecenatimą, kolekcionavimą, oficialųjį stilių². Vis dėlto atradimų galimybės nėra išsemtos: dar nesurinkti duomenys apie daugelį mažiau ryškių XX a. I pusės dailės gyvenimo veikėjų, nepaskelbti net žinomų autorių kūrinių katalogai (išimtį sudaro Antanas Gudaitis ir Juozas Mikėnas), parašytos vos kelių etapinių dailės darbų ir įvykių istorijos. Gausėjant tokio pobūdžio duomenims, keičiasi žiūros raiškas, jau įvertintus, išanalizuotus kūrinius, meno gyvenimo įvykius ir jo veikėjus – pirmiausiai, žinoma, dailininkus³.

XX a. kultūros paveldo ir jį formavusių žmonių nuopelnų vertinimą keičia ir tai, kad, traukiantis iš gyvųjų tarpo tiesioginiams liudininkams, pradedama ieškoti argumentų amžininkų įteisintoms nuomonėms, jų įtvirtintam požiūriui geriau pagrįsti ar atvirkščiai – paneigti. Bene daugiausiai problemų iškyla tyrinėjant grafikos paveldą, kuris ypač retai iš muziejų saugyklų patenka į parodų sales, iki šiol nėra išsamiau reprodukuotas šiuolaikinius spaudos reikalavimus atitinkančiame leidinyje. Ši aplinkybė iš dalies nulėmė tebevyraujančią selektyvų, hierarchizuotą požiūrį į grafikos paveldą. Visavertėmis grafikų kūrybos sritimis pripažinti estampai, bibliofilinio pobūdžio knygų apipavidalinimas, su tam tikromis išlygomis – eks-

librisų kūryba. Šiai grafikai skiriamas pagrindinis dėmesys dailėtyrininkų ir muziejininkų publikacijose, kuriose prarečia analizuojamas grafikos paveldas. Dideliais tiražais leisti kūriniai – plakatai, žurnalinė grafika, reklama, pakuotės, blankai, masiniam vartotojui skirtų knygų viršeliai ir iliustracijos, jau nekalbant apie knygos dizainą, – vis dar laikomi menkesnės vertės darbais. Atitinkamai – ši grafikos paveldo dalis kol kas neįgijo ir visaverčio dailės istorijos šaltinio statuso.

Šiame straipsnyje, pasitelkus vien taikomosios grafikos pavyzdžius, tiksliau – meniškai apipavidalintas knygas, svarstomas Telesforo Kulakausko vaidmuo 4-ojo dešimtmečio dailės scenoje, iškeliama palyginti mažai tyrintų, dailės mėgėjams beveik nežinomų autorių – Jono Juozo Burbos ir Jono Steponavičiaus – darbai, ženklinė naujų estetikos normų ir tendencijų įsitvirtinimą. Parodoma, koks vertingas XX a. I pusės dailės tyrimų šaltinis yra taikomoji grafika, kaip šios specifinės dailės srities išsamesnė analizė galėtų papildyti ir pakoreguoti svarstymus apie tarpukario Lietuvos meninės kultūros pobūdį, modernizmo tendencijas mene ir kasdienybėje, neoklasicizmo sklaidą ir vietinius ypatumus. Tyrimas taip pat siūlo keletą naujų argumentų samprotaujant apie dailininko visuomeninį statusą ir profesinės veiklos galimybes tarpukario Lietuvoje.

* * *

Taikomosios grafikos paveldu vis labiau domisi dailės ir kultūros istorikai, dizaino teoretikai ir praktikai. Vis dėlto,

kaip jau minėta, Lietuvoje tokio pobūdžio publikacijų dar mažoka⁴, nors tikėtina, kad netolimoje ateityje jų gausės. Vien Vilniaus dailės akademijoje rengiama keletas disertacijų, kurių tyrimo objektas yra būtent taikomoji grafika⁵. Žinoma, pats objektas nėra visiškai naujas – apie knygų iliustracijas, plakata, net pakuotes rašyta, tačiau epizodiškai, nesiekiant sisteminti faktinės medžiagos. Antai tokios kūrybos pavyzdžius mini ar net trumpai aptaria Gerardo Bagdonavičiaus, Vytauto Kazimiero Jonyno, Vytauto Jurekūno, Jono Kuzminskio, Viktoro Petravičiaus ir kitų išsilęsių dailininkų monografijų autoriai⁶. XX a. Lietuvos grafikos žinovė Ingrida Korsakaitė ne tik nušvietė pavienių autorių nuopelnus knygos estetikai, bet ir nuosekliai tyrė tokią specifinę sritį kaip elementorių apipavidalinimas⁷. Duomenų apie knygos estetinę raidą pateikia knygos istorikai, ypač tarpukario Lietuvos didžiųjų leidyklų veiklą tyrinėjęs Vladas Žukas⁸. Lietuviško plakato analizei nusipelnė dailininkas ir taikomosios grafikos istorikas Juozas Galkus, dar sovietmečiu su dailėtyrininku Antanu Gedminu išleidęs apžvalginį plakato albumą, o 1997 m. publikavęs išimtinai XIX a. II pusės ir XX a. I pusės plakato raidai skirtą veikalą⁹. Plakato, reklamos, pakuočių istoriją nušviečiantys faktai pateikiami apžvalginių parodų kataloguose, pasirodo pavienių specializuotų plakato ir reklamos studijų¹⁰.

* * *

Grįždami prie mūsų turimų duomenų ir jais remiantis siūlomų apibendrinimų sustokime prie šio straipsnio vieno iš herojų – T. Kulakauskio palikimo vertinimų. I. Korsakaitė, nuodugniai išmananti XX a. I pusės Lietuvos grafiką, teigia, kad T. Kulakauskas yra bene daugiausiai viršelių 4-ajame dešimtmetyje sukūręs dailininkas¹¹, ir įvardija visą grupę reikšmingų jo knygos dizaino darbų, kurių plačiau nekomentuoja¹². Apskritai tezė apie T. Kulakauskio kūrybos reikšmę bei įtaką buvo plėtojama pasitelkusi ofortų ir scenografijos pavyzdžius. Tačiau 1998 m. M. K. Čiurlionio dailės muziejuje rengiant parodą „Art deco Lietuvoje“ išaiškėjo, kad neįmanoma atskleisti T. Kulakauskio įtakos 4-ojo dešimtmečio Lietuvos dailės modernėjimo procesams atsiribojus nuo taikomosios grafikos, tiksliau – knygų dizaino. Scenografijos projektai ir ofortai, saugomi šalies muziejų rinkiniuose, apskritai neleidžia pristatyti šio autoriaus – jų per mažai ir jie pernelyg marginaliniai, kad leistų kalbėti apie dailininko meninio braižo ypatumus, juo labiau apie išskirtinius gabumus.

I. Korsakaitė teigia, kad T. Kulakauskas vien 4-ajame dešimtmetyje suprojektavo apie septyniasdešimt knygų viršelių¹³. Į šį skaičių nepatenka iliustracijos žurnalams ir laikraščiams, reklaminiams skelbimams. Tačiau šiuo atveju ir mūsų tikslas yra ne aprėpti dailininko kūrybos visumą, bet parodyti knygų dizaino, kaip specifinio dailės istorijos tyrimo šaltinio, reikšmę. Tad pasitenkinsime pasitelkę charakteringiausius ir ryškiausius iš žinomų ar naujai surastų T. Kulakauskio knygų dizaino pavyzdžių, tuos darbus, kurie atspindi būdingas stiliaus tendencijas arba ženklina naujoves knygų grafikos raidoje.

* * *

Paėmus į rankas vieną pirmųjų žinomų T. Kulakauskio knygų grafikos kūrinių – Pivošos (Augustino Griciaus) feljetonų rinkinį „Pamokslai idėjos broliams“ (Kaunas: Tulpė, 1928) – nustebina, kad šio elegantiško, vakarietiškus 3-iojo dešimtmečio masiniam skaitytojui skirtų leidinių standartus atitinkančio knygos viršelio autorius tėra vos Meno mokyklos pirmojo kurso studentas (1 pav.). Mokiškos susikaustymo viršelio piešinio linijos beveik neįjuntama. Dėl to, matyt, nieko keista, kad T. Kulakauskas, tik pradėjęs studijuoti, jau sulaukė leidėjų užsakymų. Apipavidalindamas knygas ir žurnalus jis ne tik užsidirbdavo taip reikalingu studentui litu, kaip ir daugelis bendramokslių, bet kartu pratinosi praktiškai taikyti mokykloje įgytus piešimo ir komponavimo įgūdžius. Studentiški jo viršeliai liudija virtuozinius piešėjo gebėjimus, kūrybingumą, lanksčią vaizduotę, atidą knygos estetikos reikalavimams, sykiu ir tarptautiniams standartams. Pivošos knyga, kaip dauguma kitų ankstyvųjų T. Kulakauskio viršelių, patvirtina savalaikį *art deco* ikonografijos ir stilizacijos principų paplitimą Lietuvoje, jų aktualumą, o kartu – modernėjimo siekius, ypač paženklinusius pramogų ir vartojimo kultūrą.

Vyresnės kartos dailininkai Gerardas Bagdonavičius, Vsevolodas Dubeneckis ar Vilius Jomantas, aktyviai reiškęsi knygų apipavidalinimo srityje nuo 3-iojo dešimtmečio pradžios, apsiriboję *art deco* stiliaus ornamentinėmis kompozicijomis. T. Kulakauskio viršeliai ženklina naują *art deco* principų taikymo tarpsnį. Jis drąsiai komponuoja figūrines scenas, kurių veikėjai – charakteringi epochos personažai, primenantys madingai atrodančius vakarietškų madų žurnalų ar filmų herojus. Jausmingų išgyvenimų ištroškusių skaitytojų žvilgsnius traukė T. Kulakauskio nupiešti stilingi moterų atvaizdai: grakštus vakarine suknele vilkinčios damos siluetas ant Gastono Leroux romano „Juodosios ponios kvėpalai“ (Kaunas, 1929; spausdino „Grafika“) viršelio ar madinga varpelio formos skrybėlaitė pasipuošusios merginos galvutė, pritaikyta austrų psichologinio romano meistro Arthuro Schnitzlerio šedevro „Panelė Elzė“ (Kaunas, 1931; spausdino „Typolit“) lietuviškam vertimui (2 pav.). Paėmus į rankas pastarąją knygą sunku patikėti, kad tokio modernaus viršelio autorius yra Europos didmiesčių nematęs, tenykščių madų tiesiogiai nepažinęs jaunas lietuvis.

Ši knyga – vienas simptomų, pranašavusių permainas Lietuvos knygų dizaino raidoje. Trečiojo ir ketvirtąjo dešimtmečių sandūroje lietuviška knyga atrodė jau gerokai puošniau nei Nepriklausomybės pradžioje, kai gražesni leidinių leidėjai būdavo priversti patikėti vokiečių spaustuvininkams, nes vietos įmonės neturėjo nei tinkamų įrengimų, nei kvalifikuotų darbininkų. Iš tos pačios Vokietijos, taip pat iš Rusijos, apimtos visuomenės ir kultūros atnaujinimo idėjų, į Lietuvą skverbėsi avangardas. Knygų dizaino raidą paveikė konstruktyvizmo principai, kuriuos sėkmingai taikė modernistų leidinius apipavidalinę įvairių sričių menininkai. Tai ir „Keturių vėjų“ grupuotės narys literatas Juozas Petrėnas-Tarulis, ir architektas Vse-

volodas Kopylovas, sukomponavęs visus konstruktyvizmo kanonus atitinkantį viršelį Antano Rimydžio poezijos rinkiniui „Knyga be vardo“ (Kaunas: Juozas Steponavičius, 1926; tiražas 1000 egz.; spausdino „Raidė“ Kaune). Šios palyginti kuklios, nedidelio formato, ant prasto popieriaus spausdintos knygutės liudija kintantį požiūrį į leidybą ir knygos išvaizdą. Prie knygos apipavidalinimo kultūros apskritai ir lietuviškos knygos dizaino modernėjimo prisidėjo A. Rimydžio leidėjas Juozas Steponavičius. Trečiojo dešimtmečio antroje pusėje įsidarbinęs kooperatyvinėje „Raidės“ spaustuvėje J. Steponavičius kartu su kolega Zaviša leido tvarkingai atspausdintas ir įrištas knygas, kurių viršelius arba komponavo patys, arba užsakydavo sukurti jauniems dailininkams, net Meno mokyklos mokiniams. Šių knygų grafikai būdinga stilių įvairovė: nuo aktyvios plastikos Mečislovo Bulakos viršelio Kazio Jakubėno poezijos rinkiniui „Mieganti žemė“, ryškiaspalviais *art deco* žaibais ir žvaigždėmis Aleksandro Šepečio dekoruoto Romo Striupo literatūrinių miniatiūrų rinkinio „Alkanos mintys“ ar neoklasicizmo bruožų turinčios „Universitas“ užsakymu spausdintos Petro Vaičiūno pjesės „Stabai ir žmonės“ (visos trys – 1929 m.) iki išraiškingos, dinamiška darbininko figūra dėmesį traukiančios Petro Gintalo pjesės „Dinamo 1000 H. P.“, pasirodžiusios 1930 metais. Pastaroji knygelė, kuriai viršelį sukūrė jaunas Nepriklausomųjų draugijos narys Liudas Truikys, buvo išspausdinta ant storesnio popieriaus, atvertimų vaizdą pagerino dideli, puslapių numerius žymintys skaitmenys. Ir P. Gintalo pjesei, ir tais pačiais metais pasirodžiusiai Teofilio Tilvyčio poemai „Artojėliai“ pritaikytas platesnis formatas, leidęs gražiau komponuoti tekstą, palikti didesnes paraštes. „Artojėliai“ apskritai išsiskiria solidumu ir sąmoningai pasirinkta paprastumo estetika tuometiniame lietuviškų knygų kontekste. Būtų galima teigti – ženklina dar vieną kokybinį pasikeitimą knygų grafikos raidoje.

Apie 1928–1930 m. įvairūs leidėjai publikavo lietuvių poetų knygas su meniškais storesnio popieriaus dvispalviais ar net trispalviais viršeliais. Tai – Jono Graičiūno poezijos rinkinys „Karo stovis dūšioj“ (Kaunas: Andrius Benešiūnas, 1928; spausdino „Raidė“) su Algirdo Jakševičiaus projektuotu viršeliu; Jono Šimkaus rinkinys „Pasakos iš cemento“ (Kaunas, 1929; spausdino „Raidė“), apipavidalintas Jono Juozo Burbos; Benio Rutkausko rinkinys „Eilėraščiai marėse“ (Kaunas: K. Švirplys, 1930; spausdino „Žaibas“) su Bernardo Bučo viršeliu; Kazio Zupkos „Žuvėdros bangose“ (Kaunas: J. Šilinskas, 1931; spausdino „Šešupė“ Marijampolėje) su Alfonso Janulio viršeliu; dailininko ir literato Alfonso Dargio knygelė „XX amžiaus veidas“ (Kaunas, 1931; spausdino S. Joselevičiaus spaustuvė), kuriai viršelį sukomponavo net du autoriaus bendramoksliai – Vaclovas Kosciūška ir Vaclovas Rataiskis; Antano Jasiūno „Gundymai“ (Kaunas: Sakalas, 1932; spausdino „Raidė“) su Vlodo Fedoto-Sipavičiaus viršeliu ir kitos. Tuo tarpu anksčiau minėtieji T. Kulakausko apipavidalinti romanai suteikė naujų bruožų kitai knygų grupei – pramoginei literatūrai lietuvių kalba, kurios apipavidalinimo estetikos problemos iki tol nebuvo keliamos.

* * *

Kokios priežastys lėmė minėtas permainas knygų leidyboje? Kuo remtasi formuojant knygų estetikos kriterijus? Kokias pavyzdžiais vadovavosi dailininkai, piešę ar raižę knygų viršelius?

Dalis spaustuvininkų rimtai rūpinosi gerinti Lietuvos spaustuvių darbą ir sekė užsienio naujoves. Visi besidomintieji tarptautiniais knygos estetikos standartais pavyzdžių galėjo aptikti Kauno knygynuose, ypač užsienio literatūra prekiausiame „Pribačio“ knygynė. Šios parduotuvės savininkai Maksas ir Elena Holcmanai (Holzmann) rengė ir grafikos parodas, kurias lankė tiek leidėjai, tiek ir Meno mokyklos mokiniai¹⁴. Pastarieji mokyklos bibliotekoje galėjo susipažinti su svarbiausiais to meto taikomosios grafikos periodiniais leidiniais – Kauną pasiekdavo profesionalams skirti vokiški žurnalai „Gebrauchsgraphik“, „Das Plakat“, įtakingo prancūzų tipografo, naujų šriftų kūrėjo Charles Peignot leidžiamas „Arts et métiers graphiques“, to laiko garsenybių apipavidalinamas, prabangaus iliustruoto žurnalo etalonu pasaulyje pripažintas amerikiečių „Fortune“¹⁵. Mėginant atkurti T. Kulakausko bei jo bendraamžių meninį akiratį ir individualų stilių formavusius veiksnius, nederėtų pamiršti, kad 1929–1930 m. Meno mokykloje mokėsi grafikai turėjo progą lavintis pas du skirtingus dėstytojus – Vokietijoje pasitobulinusį grafikos studijos steigėją Adomą Galdiką ir įvairiose Vakarų Europos šalyse gyvenusį ir dirbusį puikų grafiką bei scenografo Mstislavą Dobužinskį. Pastarasis laikinai pavadavo iš mokytojo pareigų po 1929 m. streiko atleistą A. Galdiką. M. Dobužinskis, kurio sūnus Vsevolodas iki 1930 m. studijavo reklamos dizainą Berlyno *Vereinigte Staatsschule*, stengėsi praplėsti savo mokinių supratimą apie grafikos tikslus, galimybes, priemones, raiškos būdus, kurstė jų jaunatvišką smalsumą, pastūmėdamas sekti kitų kraštų dailės naujoves, įžiebė troškimą patiems pasidairyti po Vakarų Europos kultūros centrus¹⁶. Kol kas neturime žinių, ar pavyko T. Kulakauskui pakeliauti po užsienį mokantis Meno mokykloje; išlikę dokumentai liudija tik jo pastangas 1934 m. gauti valstybės paramą cinkografijos studijoms Ciūriche ir patvirtina apie Švietimo ministerijos skirtą paskolą, leidusią pasižvalgyti po Vokietijos ir kitų didžiųjų valstybių muziejus, parodų sales, didmiesčių gatves, knygynų vitrinas¹⁷.

* * *

1933 m. baigęs Meno mokyklos specialųjį skyrių T. Kulakauskas jau buvo laikomas ryškų ir šiuolaikišką braižą turinčiu grafiku. Savu jį pripažino ir modernistinių ambicijų turėję arsininkai, ir kairiųjų politines idėjas gynę jauni rašytojai, susibūrę į „Trečio fronto“ vardu pavadintą grupuotę. T. Kulakauskas dalyvavo ir vienu, ir kitų veikloje: eksponavo ofortus abiejose „Ars“ grupės parodose, sukūrė raiškų viršelį pirmosios parodos proga pasirodžiusiam leidiniui, pristačiusiam grupės programą (3 pav.). Galėtų būti, kad Paryžiuje modernistų grupės idėja brandinusį Antaną Gudaitį arba Kaune pedagoginę

karjerą pradėjusį ir Paryžiaus dailės gyvenimo įtampos pasigedusį Juozą Mikėną susidomėti Meno mokyklos grafikos studento darbais paskatino artimų pažįturų literatų pasitikėjimas: T. Kulakauskas nuo antrojo numerio apipavidalino almanachą „Trečias frontas“ (4–5 pav.), pradėtą leisti 1930 m. ir liudijusį aktyvizmo idėjas atitikusio konstruktyvizmo sklaidą Lietuvos meno kultūroje. „Trečio fronto“ viršeliai, apskritai visa žurnalo kompozicija – viena ryškesnių modernizmo manifestacijų 4-ajame dešimtmetyje.

T. Kulakausko sąlytis su aktyvistais paskatino jį pasidomėti konstruktyvizmo principais, bet jų esmė jam, matyt, liko svetima. Grafikas net nesusigundė tipografinio šrifto taikymo eksperimentais. Remdamasis išstobulinta stilizatoriaus patirtimi, piešė dinamiškus užrašus, kuriuos derino su geometriniais elementais – storomis linijomis, stačiakampiais. Konstruktyvizmo stilistiką atitinka būdingas koloritas, apribotas baltos, raudonos ir juodos spalvos deriniu.

Pažintis su konstruktyvizmu padėjo T. Kulakauskui įvertinti šrifto grožį ir apčiuopti įrašų įtaigos galimybes. Tai akivaizdu sulyginus pirmą ir paskutinį iš jo sukurtų „Trečio fronto“ viršelių. Sunku pasakyti, kiek šie jo darbai veikė amžininkų skonį, požiūrį į knygų dizainą. Tačiau pačiam dailininkui jie neabejotinai padėjo pasukti labiau knygiško mąstymo linkme, pereiti prie taupesnės raiškos atidžiau derinant šrifto ir vaizdinių elementų santykius. Posūkį šia linkme skatino ir tiesioginė pažintis su vokiečių, prancūzų, čekų, šveicarų knygų dizainu, kuriame stiprėjo neoklasicizmo tendencija. Pažinties galimybes suteikė kelionės, taip pat Kaune surengtos įvairių užsienio šalių knygų parodos.

Ketvirtojo dešimtmečio pačioje pabaigoje Lietuvos leidėjai pradėjo taikyti minimalistinės stilistikos T. Kulakausko viršelius, kurių kompoziciją sudaro tamsiame fone ryškėjantis charakteringas vaizdinis elementas ir ryškiu šriftu užrašyta pagrindinė informacija apie knygą (autorius vardas, pavadinimas, leidėjas). Būdingi pavyzdžiai – Sofoklio „Tragedijos“ (Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1939; spausdino „Spindulys“; tiražas 3000 egz.), Kazio Jakubėno „Vargo dainos“ („Spaudos fondo“ leidinys, 1940; spausdino „Raidė“; tiražas 2000 egz.). Savaimė suprantama, kad toks knygos vaizdas būtų priimtas kaip norma, turėjo įvykti nemaži taikomosios grafikos meninės raidos, taip pat spaudos technologijos pasikeitimai.

* * *

Apie 1936 m. (tam be kitų veiksmų turėjo įtakos pasirengimas 1937 m. Paryžiaus tarptautinei parodai, kurios dalis – atskiras Lietuvos knygų standas Baltijos šalių paviljone) lietuviškos knygos meninė raida įgijo naujų bruožų. Suaktyvėjusi XXVII knygos mėgėjų draugijos veikla paskatino bibliofilinės leidybos formavimąsi, knygos estetikos problemomis pamažu pradėjo domėtis vis platesni visuomenės sluoksniai. Gana plačiai garsinamas XXVII knygos mėgėjų draugijos knygas spausdino „Spindulio“

spaustuvė. Čia atspausdinta ir dauguma „Pažangos“ bendrovės leistų reprezentacinių leidinių, turėjusių bibliofilinę vertę, pvz., 1937 m. Paryžiaus parodai pristatyta Kazio Puidos apysaka „Vienos nakties dykūnas“. Bibliofiliniai leidiniai formavo naujus knygos išvaizdos, estetinės ir poligrafinės kokybės kriterijus, žadino leidėjų ir spaustuvininkų ambicijas. Apie dėmesį knygos dizainui liudija Vytauto Didžiojo muziejuje 1937 m. gruodžio 19 d. atidaryta Trečioji rudens dailės paroda, kurioje buvo atskiras knygų skyrius. Savo gražiausius leidinius pristatė XXVII knygos mėgėjai, bendrovės „Pažanga“, „Sakalas“, „Spaudos fondas“¹⁸.

Ketvirtojo dešimtmečio antrojoje pusėje išryškėjo kelios knygų grafikos tendencijos. Vienai jų atstovauja XXVII knygos mėgėjų draugijos leidiniai ir Viktoro Petravičiaus, kitų jaunosios kartos ekspresionistinės pakraipos grafikų kūryba. 1937 m. „Sakalas“ išleido V. Petravičiaus medžio raižiniais iliustruotas nedidelio formato knygeles su originaliais viršeliais, kurių kompozicija buvo raižoma vienoje klišėje: tai Sofijos Čiurlionienės romanas „Šventamarė“ (Kaunas, 1937; spausdino „Šviesa“; tiražas 2000 egz. + 50 numeruotų egz.) ir Liūnės Janušytės apysaka „Korektūros klaida“ (Kaunas: Sakalas, 1938; spausdino „Varpas“; tiražas 2200 egz.). Kartais tenkintasi vien menišku raižytu viršeliu (minėtinas Vaclovo Rataiskio išraiškingas raižinys ant Jono Marcinkevičiaus romano „Benjamins Kordušas“ viršelio (Kaunas: Spaudos fondas, 1937; spausdino „Spindulys“; tiražas 3000 egz. + 200 egz. gesniame popieriuje, iš kurių 25 numeruoti), dažnai medžio raižiniai taikyti visos knygos apipavidalinimui.

Kita tendencija susijusi su neoklasicizmo raiška. Pastarajai atstovautų ir jau trumpai paminėti T. Kulakausko minimalistinės stilistikos viršeliai, iki šiol mūsų istoriografijoje beveik neaptarta grafikų Jono Juozo Burbos ir Jono Steponavičiaus kūryba.

J. J. Burba knygų dailininko karjerą pradėjo kaip ir T. Kulakauskas, tebesimokydamas Meno mokykloje. 1927 m. J. J. Burba atliko keletą leidybos bendrovės „Žalia vėtra“ užsakymų: apipavidalino Antano Venclovo poezijos rinkinį „Gatvės švinta“ (spausdino „Raidė“), Kazio Borutos knygelę „Daina apie svyruojančius gliuosnius“ (spausdino S. Joselevičiaus spaustuvė). Pažintis su modernistinės krypties literatūra, matyt, įkvėpė drąsos pačiam ieškoti aktyvesnės raiškos būdų: 1928 m. J. J. Burba sukomponavo ryškų, net agresyvių viršelių Klaipėdoje išėjusiai Liudo Giros knygai „Žygio godos“. Tolesnė jo karjeros raida sutapo su poezijos leidybos pakilimu, paženklinusiu ir pirmąjį lūžį knygų grafikos raidoje. Tarp šių knygelių – ir J. J. Burbos apipavidalinti poezijos rinkiniai: Petro Cvirkos eilėraščių rinktinė „Pirmosios mišios“ (6 pav.) (Kaunas: P. Z. ir Tijūnas, 1928; spausdino „Raidė“; tiražas 1000 egz.), Jono Šimkaus „Pasakos ir cemento“ (Kaunas, 1929; spausdino „Raidė“). Abi knygos spausdintos „Raidėje“. Tikėtina, kad tada buvo padėtas pagrindas tolesniam J. J. Burbos ir spaustuvininko Juozo Steponavičiaus bendradarbiavimui. Būtent J. J. Burbą jau persikėlęs į Klaipėdą vėl pasitelkė J. Steponavičius, sumanęs leisti specializuotą žurnalą „Spaudos menas“, tu-

rėjusį skleisti tarp spaustuvininkų aktualias profesines naujienas¹⁹. Pirmas ir vienintelis žurnalo „Spaudos menas“ (7 pav.) numeris su efektingu J. J. Burbos projektuotu viršeliu išėjo Klaipėdoje 1934 metais. Tai gana plačiai žinomas biografijos faktas. Jo veiklą apipavidalinant elementorius, kurių ikonografiją ir stilistiką J. J. Burba praturtino epochos gyvenimo būdą ir madas atspindinčiais paveikslėliais, pristatė I. Korsakaitė²⁰. Paskelbta žinių apie J. J. Burbos plakatus, valstybės apdovanojimų projektus. Dailininko biogramos publikuotos „Visuotinėje Lietuvos enciklopedijoje“ ir „Knygos veikėjų žodyne“²¹. Vis dėlto žinių apie jo veiklą ir gyvenimą dar nepakanka. J. J. Burbos kūrinii meninis lygis, jų stilius, taip pat įdomus faktas, kad dailininkas Kaune, Vilijampolėje, buvo užregistravęs privačią dizaino paslaugų įmonę, nusipelnė visapusiškesnio dailės ir kultūros tyrėjų dėmesio²².

Grįžkime prie knygų grafikos. 1930 m. J. J. Burbos karojere įvyko lūžis. Jaunas, mažai žinomas dailininkas laimėjo Vytauto Didžiojo ordino ženklų konkursą ir gavo prestižinį užsakymą apipavidalinti Antano Smetonos straipsnių rinktinę – „Raštus“ (Kaunas, 1930; spausdino „Spindulys; tiražas 6000 egz. ant popieriaus be medžio priemaišų ir 100 numeruotų egz. ant „Alfi“ popieriaus) (8–10 pav.). J. J. Burba apipavidalino tris iš keturių tomų; trečiąjį tomą „Atgimstant“ iliustravo Liudas Truikys. J. J. Burba sukūrė ne tik pirmo, antro ir ketvirtą tomų viršelius; jis suprojektavo visą šių knygų išvaizdą – sukomponavo atsklandas, titulinis puslapius, užsklandas, inicialus. A. Smetonos „Raštai“ – knyga, paženklinusi naują etapą lietuviškoje leidyboje. Tai kompleksiskai apipavidalintas reprezentacinis leidinys, pasižymintis visais tokiame leidiniui būdingais ypatumais, pradedant apgalvotu ir vientisu vaizdu, baigiant gera spauda ir medžiagomis. A. Smetonos „Raštų“ estetikos naujumas išryškėja lyginant minėtąjį keturtomį ir keleriais metais vėliau išleistas panašaus stiliaus reprezentacines knygas – santūriai Kazio Šimonio dekoruotą Vlodo Putvinskio tekstų rinkinį „Vladas Putvinskis-Putvy: jo gyvenimas ir parinktieji raštai“ (sudaryt. A. Marcinkevičius; Kaunas: Lietuvos šaulių sąjungos ir „Sakalo“ leidinys, 1933–1934; spausdino „Žaibas“) ir Aleksandro Merkelio monografiją „Juozas Tumas Vaižgantas“ (Kaunas: Pažanga, 1934; spausdino „Šviesa“; tiražas 4000 egz. ant Petrašiūnų fabrikų popieriaus ir 50 numeruotų egz. ant „Alfi“ popieriaus; viršelis T. Kulakauskio, vinjetės, inicialai, užsklandos J. Steponavičiaus) – su 1929 m. amžininkų entuziazmą sukėlusia „Tulpės“ bendrovės išleista Balio Sruogos ir Viktoro Žadeikos knyga „Kipras Petrauskas“. Toks sugretinimas akivaizdžiai rodo, kaip esmingai pasikeitė požiūris į knygos prabangą ir grožį. Knyga apie Lietuvos operos žvaigždę, kurios apipavidalinimą prižiūrėjo M. Dobužinskis, atitiko XX a. pradžios skonio kriterijus: puošnus, spalvotas, ornamentinis su paausavimais Viliaus Jomanto viršelis, fotografijų ir dailės kūrinių reprodukcijos, įkomponuotos kaip įklijos su apsauginiu permatomo popieriaus lapeliu, storas kreidinis popierius. Leidinį gamino net dvi spaudos įmonės – akcinės bendrovės „Spindulys“ spaustuve ir litografija „Žiedas“. Visas 1000 egzempliorių tiražas nu-

meruotas. Pastaroji detalė liudija, kad į leidinių žiūrėta kaip į išskirtinį, turintį išliekamąją vertę. Minėtosios 4-ojo dešimtmečio knygos iš pirmo žvilgsnio atrodo daug kukliau, bet iš tiesų jų leidėjai kitaip suprato prabangą. Jiems prabanga – geras popierius, atidus spaustuvininko darbas, ansambliskumas.

A. Smetonos „Raštai“ yra ir viena pirmųjų lietuviškų knygų, kurią apipavidalinant atkreiptas dėmesys į nugarėlę – knygos dalį, kurią dažniausiai mato jos savininkas, laikantis knygą spintoje. Šis dėmesys neatsitiktinis. J. J. Burba atidžiai derino nugarėlę prie bendro ansamblio ir apipavidalindamas A. Smetonos „Raštus“, ir kitą prezidentui pagerbti skirtą knygą – Izidoriaus Kisino veiklą „Antano Smetonos bibliografija ir bio-bibliografija“ (Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1935; spausdino „Rytas“ Klaipėdoje; tiražas 2000 egz., iš kurių 15 numeruotų). Tarp pavyzdžių, liudijančių, kad Lietuvos knygų grafikai pradėjo nuodugniau gilintis į knygos apipavidalinimo klasikinius reikalavimus, būtų ir neįmantrus, tačiau gerai apgalvotas T. Kulakauskio viršelis dramaturgo Petro Vaičiūno pjesei „Naujieji žmonės“ su puošnia nugarėle (Kaunas: Spaudos fondas, 1937; spausdino „Raidė“; tiražas 1500 egz., iš kurių 25 numeruoti) (11 pav.).

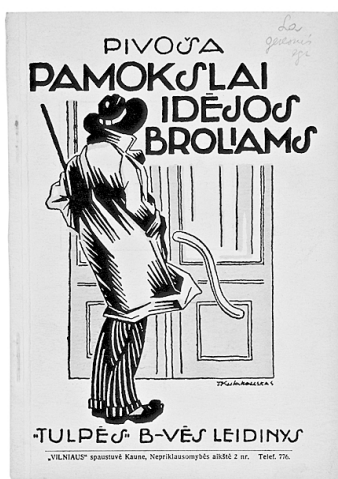
Puikiai jusdamas vyraujančias pasaulyje grafinio dizaino tendencijas ir norėdamas praplėsti tautiečių taikomas raiškos priemones, J. J. Burba knygų apipavidalinimui sėkmingai taikė ir fotografiją. Žinoma, jis nebuvo pirmasis, tą daręs Lietuvoje (fotografiją ir fotomontažą naudojo Petras Babickas, Vaclovas Kosciuška), tačiau bene vienintelis traktavo fotografiją ne kaip pagalbinį, bet kaip savaime vertingą užbaigtą vaizdą, turintį pakančiamą estetinę krūvį. Antai apipavidalindamas jau minėto I. Kisino veikalo „Antano Smetonos bibliografija ir bio-bibliografija“ numeruotus egzempliorius, suprojektavo aplanką, kuriame per visą viršelio plotą įkomponavo prezidento fotoportretą. Nuotraukos vaizdo neardo jos apatinėje dalyje tamsiame fone aiškiai išsiskiriančiomis, lengvai skaitomomis šviesiomis raidėmis atspausdintas knygos pavadinimas. Ši knyga apskritai atitiko visus modernius reprezentacinio leidinio standartus – geras lankų popierius, erdviai ir aiškiai išdėstytas tekstas, storo popieriaus viršelis su aplanku numeruotiems egzemplioriams. Galvodamas ir apie knygos išvaizdą, ir apie vartotojo patogumą grafikas nepamiršo nugarėlės, kuri yra ir patraukli, ir informatyvi. Tie patys principai pasitelkti apipavidalinant techninio pobūdžio leidinius, tarp kurių J. J. Burbos darbovietės – Susisiekimo ministerijos – ataskaitos. Jo apipavidalinta „Susisiekimo ministerijos 1937 m. darbuotės apyskaita“ (Kaunas: Susisiekimo ministerija, 1938) yra vienas gražesnių tarpukario Lietuvos reprezentacinių leidinių, nors gal pernelyg pasižymi neoklasicizmui būdingo purizmo bruožais, dvelkia dailininką ugdžiusios vokiškos mokyklos šaltuku. Kosmopolitinis jo stilius amžininkams tiko ir patiko, tačiau dėl to buvo kritikuotas sovietmečiu. J. J. Burbos dizaino meniškumas įvertintas tik XX a. pabaigoje. 1998 m. pasirodžiusioje studijoje apie „Sakalo“ bendrovės leidybinę veiklą knygotyrininkas Vladas

Žukas jo apipavidalintą iš Žemaitijos kilusių rašytojų prozos ir poezijos antologiją „Žemaičiai“ (sudarytojas Stasys Anglickis; Kaunas: Sakalas, 1938; spausdino E. Norkienės spaustuvė; tiražas 1500 egz.) apibūdina kaip „meniniu atžvilgiu vieną gražiausių „Sakalo“ leidinių“²³. „Žemaičių“ viršelyje esama tautinio stiliaus detalių, bet iš esmės apipavidalinimas atitinka neoklasicizmo meninius principus.

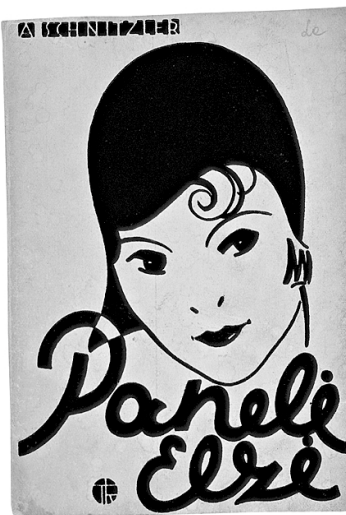
Šis derinys, siejamas su neotradicionalizmo stilistika, buvo ypač mėgstamas amžininkų, remiamas užsakovų. Dėl to, pavyzdžiui, palankiai vertintos J. Steponavičiaus litografijos, iliustruojančios Kazio Puidos apysaką „Vienos nakties dykūnas“ (Kaunas, 1937; spausdino „Spindulys“) (12–13 pav.). Siužetas su istoriniais motyvais vertė dailininką pasitelkti istorizmo elementus, stilizuotus prisilaikant tradicinio liaudies meno pavyzdžių. Neoklasicizmo grynulis yra J. Steponavičiaus apipavidalinta ilgamečio Lietuvos švietimo ministro Kazimiero Masiliūno versta Hippolyte'o Taine'o dvitomė studija „Meno filosofija“

(Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1938, t. 1; 1940, t. 2; spausdino „Spindulys“; tiražas 3000 egz., iš kurių 50 numeruotų ant „Alfi“ popieriaus) (14–17 pav.). Žinoma, šiuo atveju tokią stilistiką skatino akcentuoti ir knygos turinys. „Meno filosofija“ neabejotinai išsiskiria savo apipavidalinimo ir poligrafijos kokybe tarp 4-ojo dešimtmečio lietuviškų mokslo knygų. Vis dėlto ją galima traktuoti ir kaip tam tikrą užgimstančią bendros tendencijos apraišką, kuriai priskirtini ir jau anksčiau paminėtieji minimalistinės estetikos T. Kulakausko grožinės literatūros leidinių viršeliai, liudijantys apie naujų kriterijų įsigalėjimą knygų leidyboje. Antra vertus, šie pavyzdžiai skatina trumpam atsigręžti į T. Kulakausko stiliaus raidą, leidžiančią pasekti ir bendresnius knygų grafikos raidos dėsningumus.

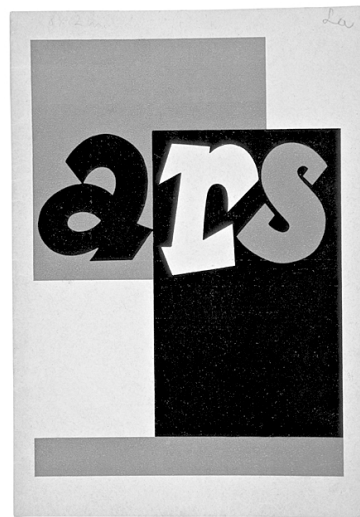
Sunku tiksliai nustatyti, kada T. Kulakauskas atsisakė *art deco* juslaus hedonizmo ir pasuko prie neoklasicizmui būdingo santūrumo. Antai *art deco* bruožų esama ir Oskaro Milašiaus misterijos „Miguel Manara“ viršelyje

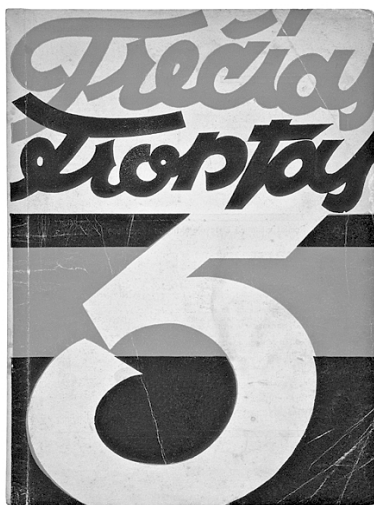
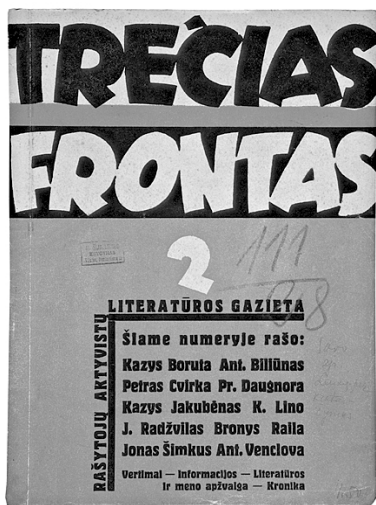
1 pav. T. Kulakausko viršelis Pivošos (Augustino Griciaus) feljetonų rinkiniui „Pamokslai idėjos broliams“ (Kaunas, 1928)

2 pav. T. Kulakausko viršelis Arthuro Schnitzlerio romanui „Panelė Elzė“ (Kaunas, 1931)

3 pav. T. Kulakausko viršelis dailininkų modernistų grupės „Ars“ pirmosios parodos katalogui (Kaunas, 1932)

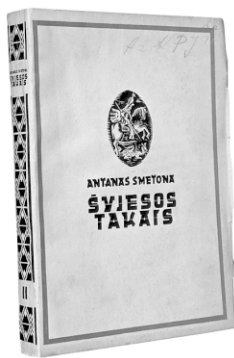
4–5 pav. T. Kulakausko viršelis rašytojų aktyvistų žurnalui „Trečias frontas“ (1930, Nr. 2; 1931, Nr. 5)

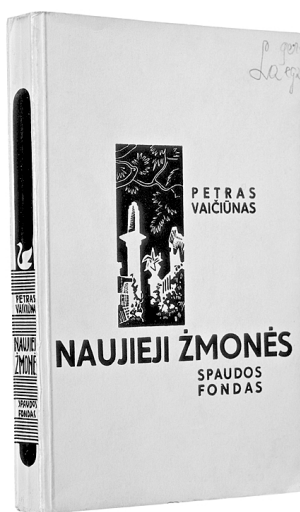
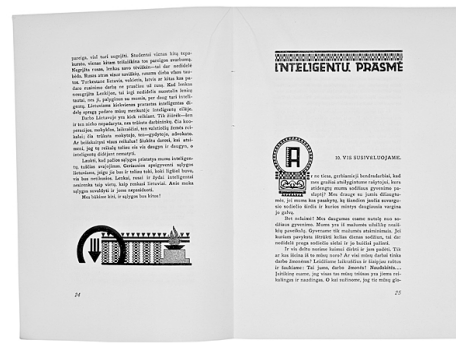
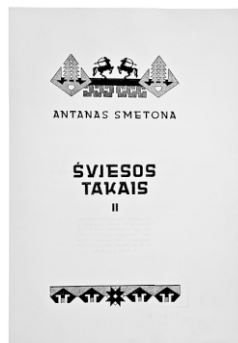
6 pav. J. J. Burbos viršelis Petro Cvirkos eilėraščių rinkinei „Pirmosios mišios“ (Kaunas, 1928)

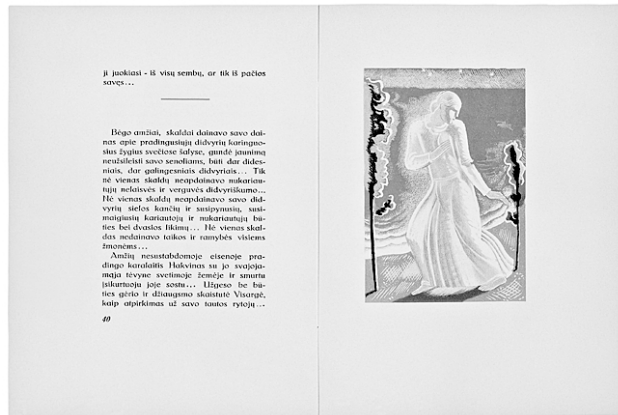
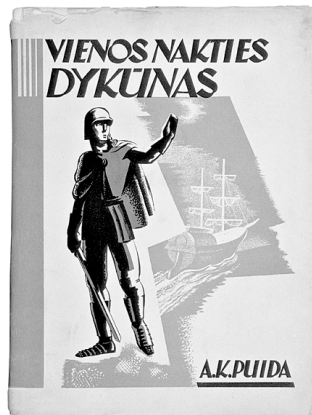
7 pav. J. J. Burbos viršelis žurnalui „Spaudos menas“ (1934, Nr. 1)

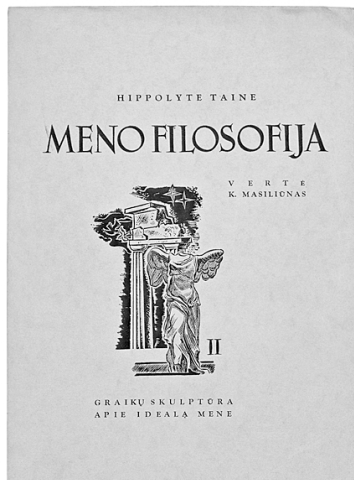
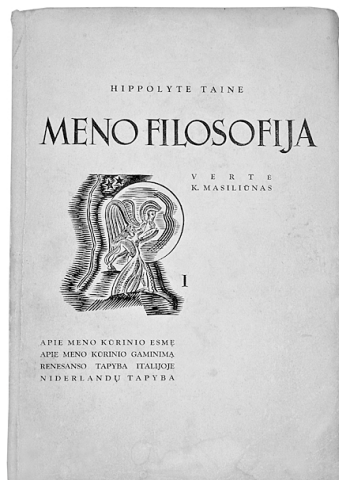
8–10 pav. J. J. Burbos apipavidalintas Antano Smetonos „Raštų“ keturtomis: antrojo tomo „Šviesos takais“ (Kaunas, 1930) viršelis su dekoruota nugarėle, titulinis ir atvertimas su atsklanda, užsklanda ir tituline raide

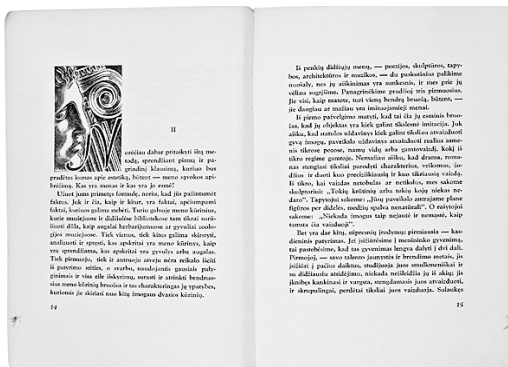
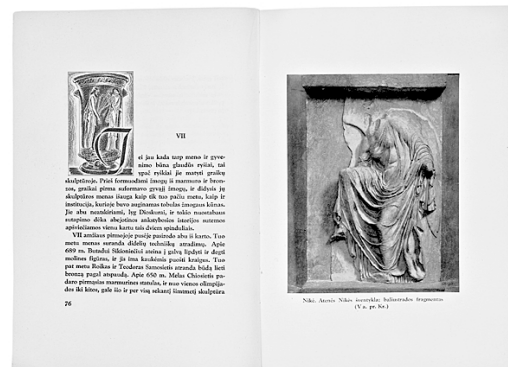
11 pav. T. Kulakausko viršelis su dekoruota nugarėle Petro Vaičiūno pjesei „Naujieji žmonės“ (Kaunas, 1937)

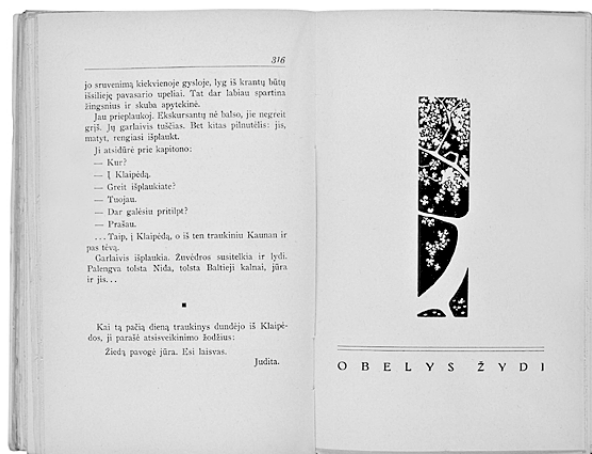
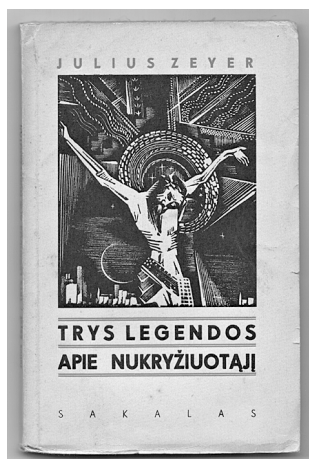

12–13 pav. J. Steponavičiaus viršelis ir atvertimas Kazio Puidos apysakai „Vienos nakties dykūnas“ (Kaunas, 1937)

14–17 pav. J. Steponavičiaus viršeliai ir atvertimai Hippolyte'o Taine'o dvitomiui „Meno filosofija“ (Kaunas, 1938, 1940)

18 pav. T. Kulakauskio viršelis Juliuso Zeyerio apsakoms „Trys legendos apie Nukryžiuotąjį“ (Kaunas, 1938)

19–20 pav. T. Kulakauskio viršelis ir atsklanda Kazio Inčiūros apsakymų rinkiniui „Obelys žydi“ (Kaunas, 1937)

(Kaunas: Sakalas, 1937; spausdino M. Adomavičiaus spaustuvė; 1000 egz. + 25 numeruoti egz. ant geresnio popieriaus) puošiančiame grakščiaame herojaus galvos piešinyje, ir dramatiškoje kompozicijoje su krucifiksu ant čekų rašytojo Juliuso Zeyerio apsakų „Trys legendos apie Nukryžiuotąjį“ viršelio (Kaunas: Sakalas, 1938; spausdino „Raidė“, tiražas 2200 egz.) (18 pav.). Maždaug tuo pačiu metu sukurtooms knygoms būdinga ir kitokio pobūdžio – santūri, net rūsti raiška. Tai – Fausto Kiršos poezijos rinkinys „Maldos ant akmens“ (Kaunas: Sakalas, 1937; spausdino „Spaudos fondo“ spaustuvė; 1200 egz. + 25 numeruoti egzemplioriai ant „Alfi“ popieriaus), prabangiai dekoruotas (spalvotas kietesnio popieriaus viršelis ir atsklandos) Kazio Inčiūros apsakymų rinkinys „Obelys žydi“ (Kaunas: Sakalas, 1937; spausdino „Spindulys“), kurio apipavidalinimo stilistikai būdingas tam tikras sausumas (19–20 pav.). Beje, atkreipia dėmesį K. Inčiūros apsakymų tiražas – 2200 egzempliorių! Papildomai geresniame popieriuje atspausdinta dar 50 numeruotų egzempliorių. Geresnis popierius, numeruoti egzemplioriai ne tik tenkino gausėjančių bibliofilų poreikius. Akivaizdu, kad leidinys skirtas platesnei publikai. Taip stengiasi kelti knygos vertę, jos prestižą. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje dažna grožinės literatūros knyga pasirodydavo spausdinta ant geresnio popieriaus, leisti numeruoti egzemplioriai. Rūpestis knygos estetika, knygos išvaizdai atidaus skaitytojo ugdymas tampa valstybės kultūros politikos vienu uždavinių: masiniais tiražais leidžiami vadovėliai, mokymo priemonės pavedami apipavidalinti žinomiems dailininkams, šios knygos spausdinamos laikantis aukščiausių kokybės standartų, joms parenkamos geros medžiagos, nepaisant dėl to augančių gamybos kaštų. Tarp tokių – Juozo Ambrazevičiaus studija „Lietuvių rašytojai“ (Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938; spausdino „Šviesa“, tiražas 1400 egz.) su santūriu šriftiniu T. Kulakauskio komponuotu viršeliu, elegantiškas Motiejaus Miškinio vadovėlis „Lietuvių literatūra“ (Kaunas: Spaudos fondas, 1939; spausdino „Raidė“) su minėto dailininko

šriftiniu viršeliu, kurį praturtina pieštinis pavadinimo inicialas.

Net trumpas žvilgsnis į knygų dizainą patvirtina, kad knyga gali tapti vertingu šaltiniu analizuojant ne tik atskiros dailės šakos raidą, bet ir aptariant bendrąsias stilistines raidos tendencijas. Knygų grafika pateikia naujų Lietuvos kultūros modernėjimo pavyzdžių. Nieko stebėtina prisiminus, kad ir T. Kulakauskas, ir J. Steponavičius dalyvavo „Ars“ grupės veikloje.

Knygų ir žurnalų grafikoje bene ryškiausiai atsiskleidė lietuvių meno sąlytis su radikaliomis avangardo tendencijomis, pasireiškė konstruktyvizmo bruožai. Knygų grafika rodo, kaip laiku buvo orientuojamasi į neoklasicizmo plitimą. Lietuvoje esama puikių regionalizmo, kurį reprezentuoja ištisa plejada ekspresionizmo tradicijas taikiusių ir primityvo raiška susižavėjusių grafikų (Paulius Augius-Augustinavičius, Viktoras Petravičius, Vaclovas Ratas-Rataiskis, Telesforas Valius) pavyzdžių, sėkmingai gyvavo ir griežtas neoklasicizmas, pastaruoju metu keliantis vis didesnę specialistų ir plačiosios publikos susidomėjimą, pripažįstamas savita modernizmo atmaina, išreiškusia Europos kultūros posūkį konservatizmo linkme.

Gauta 2006 05 05
Parengta 2006 05 15

Nuorodos

- ¹ XX a. lietuvių dailės istorija: 1900–1940, teksto aut. I. Korsakaitė ir kt., Vilnius, 1982–1983, t. 1–2.
- ² J. Mulevičiūtė, *Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas, 2001; L. Laučkaitė, *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*, Vilnius, 2002; G. Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas, 2003.
- ³ Plg. L. Jablonskienė, Diskusija „Aktualūs XX a. Lietuvos dailės tyrimų ir populiarinimo visuomenėje klausimai“ konferencijoje „Kūrėjai ir laikas“, *Lietuvos dailės muziejaus*

- metraštis*, sudaryt. D. Mukienė, Vilnius, 2005, t. 7, p. 295–311.
- ⁴ Tarp ankstyvųjų tokio pobūdžio darbų minėtinas kultūros istorikės Kristinos Lotuzytės straipsnis „Kodėl moterys privalo būti gražios? Moteriškumo sampratos kaitos atspindžiai Lietuvos tarpukario spaudoje“ (*Menotyra*, 2003, Nr. 2, p. 61–66).
- ⁵ Vilniaus dailės akademijos doktorantūroje šiuo metu studijuoją kelios doktorantės, susidomėjusios būtent Lietuvos XX a. taikomosios grafikos istorija. Danutė Zovienė analizuoja knygos estetikos vertinimų raidą XX a. II pusėje, Eglė Jaškūnienė – fotografijos taikymą reklamoje, plakate ir smulkiojoje spaudoje XX a. 6–9-uoju dešimtmečiu, Rima Povilionytė – tarpukario reklamos raišką.
- ⁶ Plg. I. Korsakaitė, *Jonas Kuzminskis*, Vilnius, 1966; L. Jasulis, *Vytautas Jurkūnas*, Vilnius, 1969; B. Sidaravičius, *Gerardas Bagdonavičius*, Vilnius, 1977; T. Sakalauskas, *Kelionė: dailininko Vytauto K. Jonyno gyvenimas*, Vilnius, 1991; I. Korsakaitė, *Viktoras Petravičius: grafika*, Vilnius, 1998.
- ⁷ *Lietuviški elementoriai*, sudaryt. A. Rabačiauskaitė, I. Korsakaitė, Kaunas, 2000.
- ⁸ V. Žukas, „Sakalo“ bendrovė raštams leisti ir platinti, 1924–1940 ir 1943–1944, Vilnius, 1998; V. Žukas, „Švyturio“ bendrovė knygoms leisti ir platinti, 1918–1931, Vilnius, 1998.
- ⁹ *Lietuvos plakatas*, sudaryt. A. Gedminas, J. Galkus, Vilnius, 1971; J. Galkus, *Senasis Lietuvos plakatas, 1862–1944*, Vilnius, 1997.
- ¹⁰ *Art deco Lietuvoje*, kat., sudaryt. G. Jankevičiūtė, Kaunas, 1998; R. Povilionytė, Vartojimo vizualizacija tarpukario Lietuvos reklaminiuose grafikoje, *Menotyra*, 2003, Nr. 2, p. 67–73.
- ¹¹ *XX a. lietuvių dailės istorija 1900–1940*, ats. red. I. Korsakaitė, Vilnius, 1983, t. 2, p. 241.
- ¹² Ten pat, p. 282.
- ¹³ Ten pat, p. 283.
- ¹⁴ M. Holcmanaitė, Kauno „Pribačio“ knygynas, *Naujasis židinys-Aidai*, 1997, Nr. 5–6, p. 246.
- ¹⁵ Atskiri minėtų leidinių numeriai su Kauno Meno mokyklos bibliotekos spaudais išliko Vilniaus dailės akademijos bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, Nacionalinio M. K. Čiurlionio bibliotekoje, kituose rinkiniuose. Kelerių metų žurnalo „Arts et métiers graphiques“ komplektai yra Adelės ir Pauliaus Galaunių namų bibliotekoje, Kaune. Čia galima pamatyti žurnalą, kuriame bendradarbiavo plakato korifėjai Cassandre'as, Jeanas Carlu, šiuolaikinės tipografijos vienas pagrindėjų ir ryškiausių kūrėjų Janas Tschicholdas, medžio graviūros meistras ir bibliofilinės knygos vienas žinomų autorių Jeanas Gabrielis Daragnès, modernizmo estetikos grandai Paulis Valéry, André Malraux ir kt.
- ¹⁶ Žr. G. Jankevičiūtė, ten pat, p. 206.
- ¹⁷ *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 391, ap. 4, b. 929, l. 9–13; b. 1414, l. 145. Dienraštis *Lietuvos aidas* 1937 02 13 informavo skaitytojus, kad T. Kulakauskas studijuoja Miunchene plieno graviūrą.
- ¹⁸ *III rudens dailės paroda*, kat., Kaunas, 1937, p. 24–28.
- ¹⁹ Juozas Steponavičius nuo 1934 m. iki 1939 m. dirbo Klaipėdos „Ryto“ spaustuvės technikos vedėju ir skyrė ypatingą dėmesį spaudos technologijos naujovėms. Jis ne tik giliai išgyveno dėl žemo Lietuvos poligrafijos lygio, bet ėmėsi praktinių patobulinimų „Ryto“ spaustuvėje: 1935 m. „Rytas“ įsigijo pirmąją Lietuvoje monotipą, po kelerių metų spaustuvėje jau veikė du monotipai, keturi linotipai, viena rotacinė ir penkios plokščiojo spausdinimo mašinos (žr. A. Papaurėlytė, *Juozas Steponavičius. Spaustuvininkas ir knygų leidėjas*, Klaipėda, 1998, p. 62).
- ²⁰ *Lietuviški elementoriai*, sud. A. Rabačiauskaitė, I. Korsakaitė, Kaunas, 2000, p. 119–120, 123.
- ²¹ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2003, t. 3, p. 623–624; *Lietuvos knygos veikėjai. Biografijų žodynas*, skaitmeninė knyga, Vilnius, 2004.
- ²² Žr. G. Jankevičiūtė, ten pat, p. 220–221. Įmonės registravimo liudijimas saugomas Kauno apskrities archyve.
- ²³ V. Žukas, „Sakalo“ bendrovė raštams leisti ir platinti, 1924–1940 ir 1943–1944, p. 113.

Giedrė Jankevičiūtė

PROOFS OF TELESFORAS KULAKAUSKAS' TALENT, OR SOME NEWS FROM THE INTERWAR LITHUANIAN BOOKSHELF

Summary

Book illustration as a specific source of the 20th century art studies is recognized in Lithuanian art history, although such works of graphic art as posters, advertisings, periodicals and book design are still considered as second rank art works. As a consequence, this part of graphic art heritage is not yet regarded as a full-value source for art history.

The role of several Lithuanian artists of the 1920s and 1930s is discussed by analysing the work in book design and illustration. The work of Telesforas Kulakauskas deserves particular interest. Works of Jonas Juozas Burba and Jonas Steponavičius whose names are hardly known to art-lovers are highlighted as benchmarks of the new esthetical standards and tendencies. In this way it becomes evident that a more detailed analysis of graphic design could contribute to and upgrade considerations regarding the character of Lithuanian interwar artistic culture, ways of modernisation of art and everyday life, as well as the spread of Neoclassicism and Regionalism.

Based on not yet analysed and non-catalogued works of the above-mentioned authors, involvement of a new group of artefacts into discourse of art history is shown to allow a specified and updated approach to history of modern style. On the one hand, in book and journal design avant-garde manifested itself in the most radical way. On the other hand, the turn to Neoclassicism and Regionalism in the early 1930s is obvious in this field.

Applied graphic art commissions are shown to be a valuable source of information on the relations between the artist and the customer. The study offers also a series of new arguments regarding the artists' social and professional status in interwar Lithuania.